

شناسایی و مقایسه پتانسیل‌های تاریخی و طبیعی گردشگری، در مناطق روستایی شهرستان سرعین (مطالعه موردی: روستاهای کنزق، ویند کلخوران و آتشگاه)

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۷/۰۵ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۳/۰۸/۱۸

سیما شاهی قره قاسملو^۱ مجتبی سوختانلو^{۲*} فرشاد کیوان بهجو^۳

- ۱- دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه روستایی، گروه مهندسی آب و مدیریت کشاورزی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.
- ۲- دانشیار گروه مهندسی آب و مدیریت کشاورزی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.
- ۳- استاد گروه آموزشی علوم و مهندسی جنگل، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

چکیده

هدف تحقیق، شناسایی و مقایسه پتانسیل‌های تاریخی و طبیعی گردشگری در مناطق روستایی شاخص کنزق، ویند کلخوران و آتشگاه در شهرستان سرعین بود. به کمک روش دلفی (تعداد ۲۸ نفر از گروه کارشناسان منطقه) و تکنیک شاخص ترکیبی، برآورد و مقایسه پتانسیل‌های گردشگری انجام شد. جامعه آماری تحقیق (۲۹۱۴ نفر)، شامل ساکنان محلی در روستاهای شاخص گردشگری بود. با کمک فرمول کوکران (به روش چندمرحله‌ای)، حجم نمونه به تعداد ۱۱۲ خانوار (کنزق: ۵۲ نفر، ویند کلخوران: ۱۵ نفر و آتشگاه: ۴۵ نفر) تعیین شد. مطابق نتایج، برای پتانسیل‌های تاریخی و طبیعی، به ترتیب پنج و هشت شاخص نهایی شناسایی شدند. همچنین، "دسترسی به مکان‌های طبیعی تاریخی از جمله غارها، گورستان‌ها، مقبره‌ها و تپه‌های باستانی" و "دسترسی به چشم‌اندازهای طبیعی" به ترتیب مهم‌ترین شاخص‌های گردشگری تاریخی و طبیعی بودند. از لحاظ میزان پتانسیل تاریخی، روستاهای آتشگاه، کنزق و ویند کلخوران، به ترتیب در رتبه‌های اول تا سوم قرار گرفتند. اما، از لحاظ میزان پتانسیل طبیعی، روستاهای آتشگاه، ویند کلخوران و کنزق به ترتیب در رتبه‌های اول تا سوم قرار گرفتند.

واژه‌های کلیدی: گردشگری روستایی، پتانسیل تاریخی گردشگری، پتانسیل طبیعی گردشگری، شهرستان سرعین.

مقدمه

گردشگری، یکی از سه صنعت مهم، رو به رشد و برتر در قرن حاضر است (حسینی ملک و همکاران، ۱۳۹۵). همچنین، نسبت آن افرادی که در صنعت گردشگری مشغول به فعالیت هستند در برابر میزان هزینه‌های سرمایه‌گذاری و برنامه‌ریزی، مقادیر بسیار بالاتری است (Yin et al., 2024; Kadir & Chew, 2024). صنعت گردشگری می‌تواند در اصل به عنوان یکی از بهترین راهبردهای ممکن برای کاهش اتکای فراوان به یک اقتصاد تک محصولی (به خصوص برای کشورهای جهان سوم) در نظر گرفته شود (Kamandari et al., 2019). در حقیقت، گردشگری افرادی را با مهارت‌ها و تخصص‌های متعدد به کار می‌گیرد و یکی از راهبردهای اثرگذار برای غلبه بر مسئله بیکاری و عدم اشتغال است (Liu et al., 2023)؛ به طوری که بر اساس نتایج مربوط به سازمان جهانی گردشگری، در فاصله زمانی پنج سال گذشته از هر پنج شغل، قاعدتاً یکی مربوط به صنعت و فعالیت‌های گردشگری خواهد بود (Zarafshani et al., 2017). امروزه، اولویت دادن به توسعه گردشگری روستایی، روند غالب کشورهای موفق در صنعت گردشگری است (Kovshun et al., 2023; Ezeuduji & Mgbahi, 2023)؛ هر چند در کشورهای در حال توسعه، نابرابری در تقسیم منابع مالی و ملی بین مناطق روستایی، چالش‌هایی را در جوامع محلی روستایی ایجاد کرده‌اند که راه برون‌رفت آن، شناخت پتانسیل‌های گردشگری در مناطق روستایی است (Juma & Khademi-Vidra, 2019; Zhang et al., 2024).

شهرستان سرعین، یکی از ناحیه‌های گردشگری واقع در استان اردبیل بوده که به دلیل برخورداری از چشم‌اندازهای طبیعی و آب‌های گرم معدنی و همچنین قابلیت‌های بالای تاریخی بیشتر مورد توجه می‌باشد. روستاهای کنزق، ویند کلخوران و آتشگاه، به دلیل همجواری با سرعین در مسیر گردشگران بوده و با توجه به قابلیت‌های طبیعی و تاریخی که هر کدام از این روستاها برخورد دارند؛ این پتانسیل را دارند تا بیشتر مورد توجه گردشگران داخلی و خارجی قرار بگیرند. با توجه به آنکه بدلیل فقدان هر گونه راهبرد اجرایی و برنامه‌ریزی کاربردی و همچنین ناکارایی بخش مدیریت، از فرصت‌های گوناگون در گردشگری و احیای آن در مناطق هدف تحقیق به نحو کارا و مطلوبی استفاده نشده است؛ لذا این تحقیق به دنبال آن است تا ضمن شناسایی، رتبه‌بندی و مقایسه مجموع پتانسیل‌های گردشگری (تاریخی و طبیعی) در روستاهای موردنظر (هدف اول)، به مقایسه جداگانه پتانسیل‌های طبیعی و تاریخی در مناطق تحقیق بپردازد (هدف دوم). در این راستا دو فرضیه اصلی برای هدف دوم مد نظر بود:

- H1- میان روستاهای کنزق، آتشگاه و کلخوران ویند از لحاظ پتانسیل‌های تاریخی گردشگری، تفاوت معنی‌داری وجود دارد.
- H2- میان روستاهای کنزق، آتشگاه و کلخوران ویند از لحاظ پتانسیل‌های طبیعی گردشگری، تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

مبانی نظری

گردشگری روستایی به عنوان یکی از پایه‌های اصلی توسعه روستایی (Ezeuduji & Mgabhi, 2023; Yin et al., 2024)، در حقیقت شامل بهره‌برداری از پتانسیل‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی-اجتماعی مناطق روستایی است که منجر به جذب گردشگر و بهبود معیشت پایدار در آن مناطق می‌شود (Madani & Taqvi Zirvani, 2022). دو عامل اصلی در برنامه‌ریزی‌های جهت پذیرش پروژه‌های گردشگری در مناطق روستایی، شامل برآورد شرایط طبیعی و جغرافیایی (پتانسیل طبیعی) و توجه به پیشینه تاریخی و فرهنگی (پتانسیل تاریخی) در مناطق روستایی است (Yin et al., 2024; Okech et al., 2015). برای توسعه پایدار گردشگری روستایی، وجود آتشکده‌ها، موزه، محوطه‌ها و بناهای تاریخی، هنری، مراسم و جشنواره‌ها و دیگر پدیده‌های تاریخی در حیطه پتانسیل گردشگری تاریخی (باستانی) قرار می‌گیرند (Mirlotfi, 2020). همچنین، انواع پدیده‌های محیط زیستی و طبیعی (آب و هوا، جنگل، بیشه‌زار، بیابان، چشمه، جوی و...) در حیطه پتانسیل گردشگری طبیعی (محیط زیستی) قرار می‌گیرند (Belay, 2023).

در بررسی پتانسیل‌های گردشگری تحقیقات متعددی انجام شده است. به عنوان مثال، در تحقیق فضیله‌خانی و همکاران (2014)، در سنجش انواع پتانسیل‌های گردشگری روستایی شهرستان مینودشت نتیجه گرفتند که گردشگری طبیعی در مناطق هدف در اولویت اول پتانسیل‌های گردشگری قرار داشت. این در حالی است که در اولویت دوم، پتانسیل‌های گردشگری کشاورزی و در اولویت سوم نیز پتانسیل‌های گردشگری فرهنگی قرار داشت. در همین راستا، میرلطفی و همکاران (2020) در بررسی پتانسیل‌های گردشگری روستایی در روستاهای شهرستان زهک نتیجه گرفتند که، پتانسیل تاریخی با میانگین $1/30$ دارای پایین‌ترین رتبه در میان انواع پتانسیل‌های گردشگری بود. همچنین، به لحاظ وجود انواع پتانسیل گردشگری، روستای شیب‌گوره، قلعه‌نو و خیرآباد، بالاترین رتبه را داشته و روستاهای واصلان، پلگی خمر و بدیل پایین‌ترین رتبه را داشتند. علیزاده و همکاران (2021)، جهت رتبه‌بندی میزان ظرفیت گردشگری طبیعی در استان لرستان، نتیجه گرفتند که میزان پتانسیل گردشگری طبیعی در این استان بسیار بالاست. بر اساس نتایج مقایسه میان شهرستان‌ها، رتبه‌های اول گردشگری طبیعی، مربوط به شهرستان‌های دورود، خرم‌آباد، الیگودرز بوده و این در حالی است که شهرستان‌های ازنا و بروجرد در رتبه‌های اول تا سوم قرار داشتند. عباس‌آباد عربی (2020) نیز، در ارزیابی پتانسیل‌ها و چشم‌اندازهای گردشگری روستایی منطقه میلانلو از شهرستان اسفراین، نتایج نشان داد که پتانسیل گردشگری طبیعی در این دره، بالاتر از حد متوسط یا در حد مطلوب است که این یافته در نتایج زنگ و همکاران (Zhang et al., 2024) هم مشهود بود. در همین زمینه، لوپز مولینا و پولیدو فرنندز (Lopez-Molina & Pulido-Fernandez, 2023) در برآورد پتانسیل‌های گردشگری (طبیعی، تاریخی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی، کالبدی) میان ۹ منطقه در اکوادور، از روش شاخص ترکیبی در چهار مرحله استفاده کردند. آنان نتیجه گرفتند که بر اساس مقادیر شاخص ترکیبی، دو منطقه کئونکا و پتو در

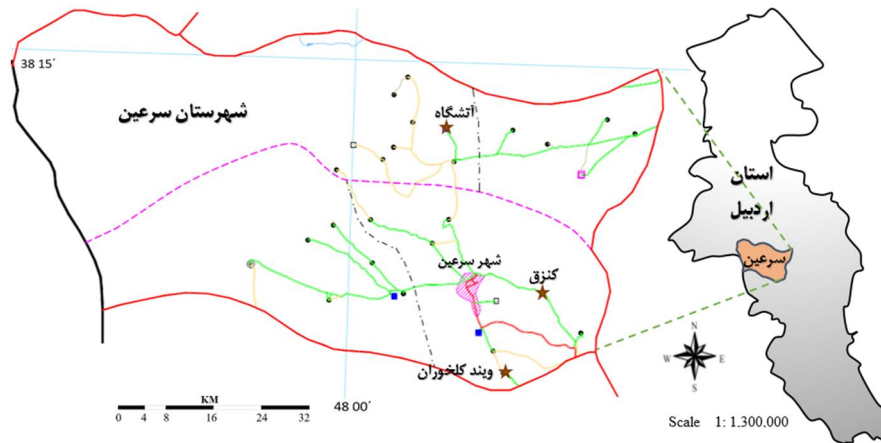
بالاترین سطح پتانسیل‌های گردشگری قرار داشته و پایین‌ترین شاخص‌های گردشگری (زیر امتیاز ۵۵ برای شاخص ترکیبی کل) توسط مناطق گواراندا، ریوبامبا، پورتوویخو، سانتا النا و نووا لوجا به دست آمد. در برآورد شاخص‌های سنجش پتانسیل‌های گردشگری، می‌توان به نتایج صالح‌پور (2019) اشاره کرد. مطابق نتایج، شاخص وجود چشمه آب گرم در نواحی مختلف روستایی، یک شاخص مهم برای پتانسیل گردشگری طبیعی در منطقه بود. اما، در تحقیقات کارنیرو و همکاران (Carneiro et al., 2023)، وجود چشم‌اندازهای طبیعی در گردشگری اولویت قرار داشت. همچنین، بخشی‌نژاد (2020) جهت تبیین انواع ظرفیت‌های گردشگری روستایی در استان چهارمحال و بختیاری، نتیجه گرفت که مهم‌ترین شاخص‌های پتانسیل طبیعی و تاریخی، شامل آب‌وهوای مطبوع، وجود مناطق بکر طبیعی و تاریخی و جذابیت‌های زندگی عشایری بود. در این میان، بر اساس پتانسیل‌های گردشگری، روستاهایی آتشگاه، سرآقاسید و شیخ علی‌خان، دارای سطح بالاتری از پتانسیل‌های گردشگری بودند. همچنین، یافته‌های بلای (Belay, 2023) نشان می‌دهد که منطقه ومبرما وردا (کشور اتیوپی) در مقایسه با دیگر مناطق تحقیق بر اساس پتانسیل‌های گردشگری، دارای پتانسیل طبیعی و تاریخی بالاتری برای گردشگری بود. شاخص مطرح برای پتانسیل‌های طبیعی شامل گیاهان، غارها، مناظر، جنگل‌ها و حیات وحش در مناطق تحقیق تعیین شد. همچنین شاخص‌های مطرح فرهنگی- تاریخی، شامل وجود آثار باستانی، کلیساها، ویرانه‌های قبیله باستانی شیناشا، آب مقدس (مقدس)، سرودها، جشن‌های سنتی مختلف، مراسم در مناطق تحقیق بدست آمد.

در بررسی قابلیت‌سنجی جاذبه‌های گردشگری در مناطق مختلف روستایی شهرستان نیشابور، مظفری و همکاران (Mozafari et al., 2022) نتیجه گرفتند که روستاهای دارای پتانسیل بالای گردشگری، به طور گسترده در نواحی حاشیه شمال شرق به غرب قرار داشتند. همچنین، غالب روستاها (۴۶/۶ درصد) از لحاظ پتانسیل‌های گردشگری در طبقه بسیار نامناسب قرار گرفته و تنها ۱۲ روستا از روستاهای تحقیق، دارای پتانسیل بالای گردشگری شناسایی شدند. در تحقیق یین و همکاران (Yin et al., 2024)، پتانسیل‌های اثرگذار بر ادراک محیطی گردشگری در روستاهای جین را شامل شرایط طبیعی جغرافیایی، پیشینه تاریخی- فرهنگی و شیوه‌های مدیریت گردشگری در منطقه شناسایی کردند. پتانسیل‌های شرایط طبیعی جغرافیایی و تاریخی- فرهنگی، پتانسیل‌های ذاتی منطقه روستایی را تشکیل داده، در حالی که پتانسیل شیوه‌های مدیریت گردشگری، عوامل درونی تأثیرگذار بر بهبود محیط گردشگری را تقویت می‌کند. لی و همکاران (Li et al., 2024) نیز، در ارتباط با گردشگری طبیعی در مناطق چین، نتیجه گرفتند که نقش دولت در اجرای پروژه‌های گردشگری طبیعی در قالب ایجاد قوانین و مقررات و مشوق‌های مالی و سرمایه‌گذاری بسیار حائز اهمیت بوده و منجر به بهبود شاخص‌های گردشگری طبیعی می‌شود. همچنین، تفاوت معنی‌داری بین پتانسیل‌های گردشگری در میان روستاهای نزدیک به هم وجود نداشت. کدیر و چو (Kadir & Chew, 2024)، در بررسی پتانسیل‌های گردشگری سه روستای بوکیت تنگاه، پننج و مالزیا نتیجه گرفت که هر سه روستا دارای پتانسیل نهفته بالایی برای

توسعه گردشگری روستایی در ابعاد طبیعی و تاریخی بوده که البته برای بروز آن، جلب حمایت محلی و همکاری با ذینفعان گردشگری شرط اساسی است. در مقایسه بین روستاها، تنها روستای بوکیت تنگاه، با وجود مساجد تاریخی فعال (پتانسیل بالای تاریخی، از جنبه پتانسیل طبیعی هم در سطح بالاتری در مقایسه با روستاهای دیگر قرار داشت. هر چند تفاوت معنی‌داری بین پتانسیل گردشگری در میان روستاهای نزدیک به هم وجود نداشت. نهایتاً، گیدی و کلسو (Giddy & Kelso, 2025)، درباره تأثیر پتانسیل‌های گردشگری طبیعی بر رونق اقتصادی در روستاهای آفریقای جنوبی نتیجه گرفتند که شناسایی پتانسیل‌های گردشگری طبیعی به خصوص برای روستاهای فقیرتر می‌تواند به دلیل توسعه زیرساخت‌های اقتصادی متعدد (در صورتی که دولت محلی پتانسیل این بخش را افزایش دهد) برای این مناطق روستایی، مزایای اقتصادی فزاینده‌ای ایجاد کند. همچنین، نقش آموزش‌های زیست محیطی در مناطق روستایی فقیر، به عنوان پیش مقدمه گردشگری طبیعی، منجر به معیشت پایدار خواهد شد.

روش تحقیق

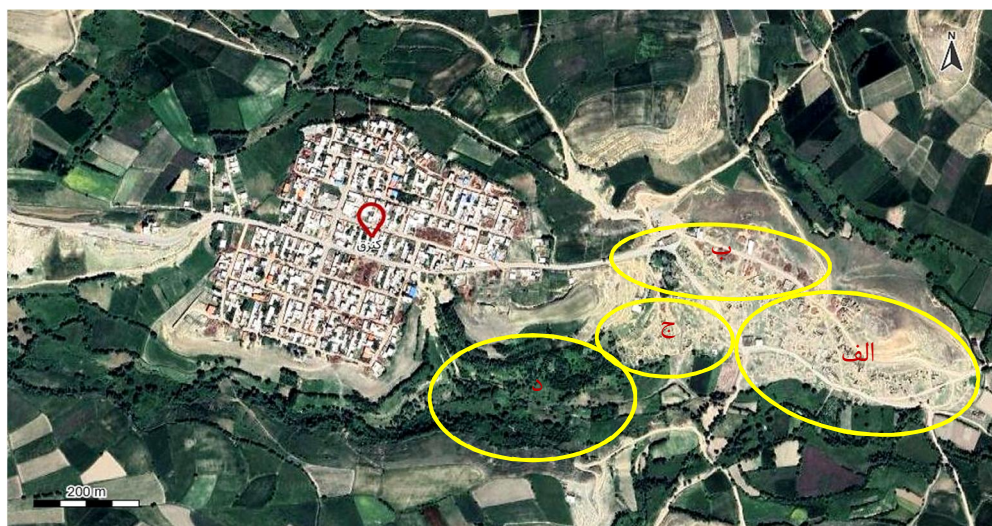
شهرستان سرعین به وسعت ۳۷۳/۵۴۶ کیلومتر، یکی از بهترین مناطق مستعد گردشگری روستایی در استان اردبیل بوده که در محدوده جغرافیایی بین ۴۷ درجه و ۴۸ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۱۱ دقیقه در محدوده طول شرقی و ۳۸ درجه و ۳ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۱۵ دقیقه در محدوده عرض شمالی واقع شده است. تابستان با دمای بسیار مطلوب، طبیعت بکر، آثار تاریخی و طبیعی فراوان، از نقاط قابل توجه در این شهرستان محسوب می‌شود (ابراهیم‌پور و همکاران، ۱۴۰۱). این پژوهش، دارای مقیاس توصیفی (غیرآزمایشی) بوده که ماهیتی کمی-کیفی داشته و به صورت میدانی انجام شده است. جامعه آماری این مطالعه، علاوه بر گروه کارشناسان (روش دلفی)، شامل ساکنان محلی در روستاهای منتخب از لحاظ پتانسیل‌های طبیعی و تاریخی (روستاهای کنزق، آتشگاه و ویند کلخوران) در شهرستان سرعین (واقع در استان اردبیل) به تعداد ۲۹۱۴ نفر بود که موقعیت مکانی شهرستان سرعین و روستاهای مورد نظر تحقیق در شکل ۱ مشخص شده است. با استفاده از فرمول کوکران و به روش چندمرحله‌ای با انتساب متناسب، حجم نمونه ۱۱۲ خانوار (کنزق: ۵۲ نفر، آتشگاه: ۴۵ نفر، و ویند کلخوران: ۱۵ نفر) تعیین شد.

شکل ۱- موقعیت روستاهای هدف تحقیق در شهرستان سرعین (استان اردبیل)
مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳

شکل ۲- نمایی از روستای ویند کلخوران به همراه برخی مکان‌های مرتبط با پتانسیل‌های گردشگری طبیعی و تاریخی
مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳

شکل ۳- نمایی از روستای کنزق به همراه برخی مکان‌های مرتبط با پتانسیل‌های گردشگری طبیعی و تاریخی
مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳

با توجه به شکل ۱، روستای ویند کلخوران در فاصله چهار کیلومتری در قسمت جنوبی شهر سرعین واقع شده است. مطابق شکل ۲، این روستا شامل غارهای تاریخی، دخمه‌های سنگی (الف)، ب و ج) و تپه‌های تاریخی چله‌خانه (د) بوده و مناطق بکر طبیعی، آبشار، دشت و کوه نیز روستا را احاطه کرده است. روستای کنزق، در سه کیلومتری قسمت شرقی شهر سرعین واقع شده و مطابق شکل ۳، شامل محوطه‌های تاریخی، خانه‌های باستانی دست‌کند با معماری خاص و صخره‌ای (الف)، ب و ج) و طبیعت بکر جنگلی و رودخانه (د) است. روستای آتشگاه نیز که در هفت کیلومتری شمال شهر سرعین واقع شده است، مطابق شکل ۴، شامل سایت‌ها و تپه‌های باستانی، آتشکده‌های تاریخی (الف و ب)، امام‌زاده آغ امام (امام‌زاده سفید) و مناطق بکر طبیعی، چشمه‌های آب گرم و دشت‌های چشم‌نواز در اطراف روستا است.

شکل ۴- نمایی از روستای آتشگاه به همراه برخی مکان‌های مرتبط با پتانسیل‌های گردشگری طبیعی و تاریخی مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳

این تحقیق، دو هدف عمده را دنبال می‌کند. هدف اول که شامل شناسایی، رتبه‌بندی و مقایسه مجموع پتانسیل‌های گردشگری (تاریخی و طبیعی) در روستاهای موردنظر بود؛ در قالب روش دلفی و محاسبه شاخص ترکیبی بررسی شد. هدف دوم تحقیق نیز، در قالب دو فرضیه تحلیل شد. در روش دلفی، مجموعاً ۲۸ کارشناس و خبره در زمینه مباحث گردشگری روستایی در مناطق تحقیق تعیین شدند. فرایند بدین شکل بود که در ابتدا، نفر اول پاسخ‌گویان، با کمک نمونه‌گیری نظری (Theoretical Sampling) تعیین شد. سپس، برای انتخاب سایر گروه خبرگان، از روش نمونه‌گیری گلوله‌برفی (Snowball Sampling) استفاده شد. بنابراین حجم نمونه، پس از رسیدن به اشیاء نظری، شامل ۲۸ نفر از اعضای هیأت علمی (دانشگاه محقق اردبیلی)، کارشناسان و متخصصان سازمان میراث فرهنگی و گردشگری در شهرستان‌های اردبیل، سرعین تعیین شدند. ابراز تحقیق در روش دلفی، شامل پرسشنامه‌ای نیمه ساختاریافته بود که طی سه فرایند به کارشناسان ارائه شد. فرایند اول، شامل ارائه سؤالات باز درباره معرفی شاخص‌های سنجش

پتانسیل‌های گردشگری بود. در فرایند دوم، رسیدن به اجماع درباره شاخص‌های نهایی بوده و در فرایند آخر، به اولویت‌بندی و تعیین وزن شاخص‌های نهایی پرداخته شد. نهایتاً، نتایج حاصل از اجماع کارشناسان، مبنای کار قرار گرفت.

برای رسیدن به امکان مقایسه مجموع پتانسیل‌های گردشگری در روستاهای هدف، از روش تعیین شاخص ترکیبی (CI) استفاده شد تا رسیدن به مقادیر نهایی، امکان مقایسه کمی فراهم شود. استفاده از روش شاخص ترکیبی (میزان هر پتانسیل گردشگری) به طور کلی نیازمند چهار مرحله است (Sookhtanlou & Allahyari, 2021; Kniss & Coburn, 2015; Lopez-Molina & Pulido-Fernandez, 2023):

مرحله اول (تعیین شاخص‌های اولیه پتانسیل‌های گردشگری): برای تعیین شاخص‌های اولیه، از نتایج مربوط به روش دلفی استفاده شد که در این تحقیق به طور خلاصه به نتایج آن اشاره شده است. لذا طی فرایند روش دلفی، لیست نهایی از شاخص‌های اولیه مرتبط با پتانسیل‌های تاریخی و طبیعی که دارای میزان مطلوبی از درصد توافق کارشناسان تهیه شد.

مرحله دوم (رفع اختلاف مقیاس در میان شاخص‌های اولیه پتانسیل‌های گردشگری): چون شاخص‌های اولیه، فاقد مقیاس‌های اندازه‌گیری متفاوت بوده و همه شامل طیف لیکرت بودند؛ لذا در این مرحله، ضرورت استفاده از تکنیک رفع اختلاف مقیاس حذف می‌شود. لازم به ذکر است که تکنیک رفع اختلاف مقیاس در محاسبه شاخص ترکیبی وقتی استفاده می‌شود که شاخص‌های اولیه، دارای مقیاس‌های متفاوت (مثلاً کیلومتر، مترمربع، سال، نفر و...) باشند و امکان تجمع این شاخص‌ها بدون تکنیک رفع اختلاف مقیاس مقدور نباشد (Lopez-Molina & Pulido-Fernandez, 2023).

مرحله سوم (وزن‌دهی شاخص‌های اولیه و محاسبه شاخص‌های نهایی): وزن هر شاخص نشان‌دهنده درجه اهمیت هر شاخص در مقایسه با دیگر شاخص‌هاست. لذا، نتایج درجه اهمیت شاخص‌ها و همچنین پتانسیل‌ها در قالب روش دلفی، مبنای کار قرار گرفت. به عبارتی، بر اساس نظر کارشناسان درباره درجه اهمیت هر شاخص در جذب گردشگر، امتیاز ۰ تا ۱۰ در نظر گرفته شد و در مرحله بعد، جهت ساده شدن محاسبات تعیین وزن و رسیدن وزن هر شاخص بر مبنای یک، نتایج امتیازات درجه اهمیت برای هر شاخص، تقسیم بر ده شد.

مرحله چهارم (جمع خطی شاخص‌های نهایی و رسیدن به شاخص‌های ترکیبی): برای محاسبه شاخص‌های نهایی، ابتدا مقادیر هر شاخص اولیه را در وزن‌های بدست آمده ضرب کرده، تا شاخص‌های نهایی بدست آید. سپس با جمع خطی شاخص‌های نهایی، شاخص ترکیبی برای هر روستا محاسبه شد (Sookhtanlou & Khoshnodifar, 2023).

نتایج و بحث

ویژگی‌های جمعیت‌شناختی

الف- پاسخ‌گویان در روش دلفی (کارشناسان): مطابق نتایج، بیشترین فراوانی در میان پاسخ‌گویان، مربوط به مرد (۷۵ درصد) با محدوده سنی ۴۱ تا ۴۵ سال (۵۳/۶ درصد) بدست آمد. غالب پاسخ‌گویان دارای تحصیلات کارشناسی ارشد (۴۶/۴ درصد) بوده و شغل غالب آنان، کارمند بود که ۴۲/۹ درصد از حجم نمونه آماری را شامل می‌شدند. همچنین غالب پاسخ‌گویان ۱۰ سال و کمتر (۳۲/۱ درصد)، دارای سابقه شغلی بوده و میانگین سابقه شغلی آنان، ۱۶/۱۷۹ سال بود.

ب- پاسخ‌گویان در روش میدانی (ساکنان روستاهای هدف): یافته‌ها، حاکی از آن بود که بیشترین فراوانی پاسخ‌گویان در ارتباط با جنسیت، شامل پاسخ‌گویان مرد (۷۰/۵۰ درصد) بوده و از لحاظ درآمد متوسط ماهیانه، غالباً در محدوده ۱۴ میلیون و کمتر (۵۵/۴ درصد) قرار داشتند. بیشترین فراوانی در میان پاسخ‌گویان بر توجه به سن، در محدوده سنی ۳۶ تا ۴۲ سال (۲۸/۶ درصد) بوده که دارای میانگین سنی ۴۶/۰۱۸ سال بودند. بر اساس تحصیلات، بیشترین میزان فراوانی، شامل پاسخ‌گویان دیپلم (۳۴/۸ درصد) بود. همچنین در دوره‌های آموزشی گردشگری، ۶۷/۹ درصد هیچ سابقه مشارکتی نداشتند.

اولویت‌بندی شاخص‌های اولیه پتانسیل تاریخی برای گردشگری

مطابق یافته‌های تحقیق در جدول ۱، مطابق روش دلفی، پنج شاخص اولیه پتانسیل تاریخی گردشگری تعیین شد. بیشترین قابلیت جذب گردشگر بر اساس درجه اهمیت نیز، مربوط به شاخص "وجود آتشکده‌های تاریخی یا مذهبی با قابلیت جذب گردشگر" بود. با این وجود، شاخص "وجود سایت‌های باستانی با قابلیت جذب گردشگر" در اولویت آخر قرار گرفت. همچنین درصد موافقت با نتایج فوق در حد قابل قبولی تعیین شد. به نظر می‌رسد با توجه به جذابیت‌های متفاوت گردشگری (همچون آتشکده‌های تاریخی) که مشابهت‌های کمتری در مناطق مشابه روستایی دارد، پتانسیل بالاتری نسبت به دیگر جذابیت‌های گردشگری در مناطق روستایی ایجاد کرده؛ لذا، در قابلیت بالاتری قرار می‌گیرد.

جدول ۱- درجه اهمیت شاخص‌های پتانسیل تاریخی در مناطق روستایی تحقیق

اولویت	درجه اهمیت (۰ تا ۱۰)	انحراف معیار	درصد توافق	شاخص‌های پتانسیل تاریخی برای گردشگری
۱	۹/۱۱	۱/۰۷	۱۰۰	وجود آتشکده‌های تاریخی یا مذهبی با قابلیت جذب گردشگر (شاخص ۴)
۲	۸/۹۳	۱/۳۰	۱۰۰	وجود بافت روستایی تاریخی یا معماری تاریخی با قابلیت جذب گردشگر (شاخص ۱)
۳	۸/۶۸	۱/۶۱	۱۰۰	وجود بناها یا مناطق تاریخی - اسلامی (مانند مساجد، امامزاده و...) که قابلیت جذب گردشگر دارد (شاخص ۲)
۴	۷/۵۴	۳/۱۴	۹۲/۸۶	دسترسی به مکان‌های طبیعی تاریخی از جمله غارها، گورستان‌ها، مقبره‌ها و تپه‌های باستانی و... (شاخص ۵)
۵	۷/۱۱	۲/۱۷	۹۲/۸۶	وجود سایت‌های باستانی با قابلیت جذب گردشگر (شاخص ۳)

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳

اولویت‌بندی شاخص‌های اولیه پتانسیل طبیعی برای گردشگری

مطابق نتایج جدول ۲، مطابق روش دلفی، هشت شاخص اولیه برای پتانسیل طبیعی گردشگری تعیین شد. بیشترین قابلیت جذب گردشگر بر اساس درجه اهمیت نیز، به ترتیب مربوط به شاخص‌های "وجود مکان‌های طبیعی خاص از جمله غار، آبشارها و... با قابلیت جذب گردشگر" و "وجود منابع طبیعی از جمله جنگل، بیشه‌زار، رودخانه و... با قابلیت جذب گردشگر" بود. با این وجود، به ترتیب شاخص‌های "شرایط ورزش‌ها یا تفریحات تابستانی (قایق سواری، غواصی، شنا و...) با قابلیت جذب گردشگر" و "دسترسی به دره‌ها یا تپه‌های طبیعی با قابلیت جذب گردشگر" در اولویت‌های آخر قرار گرفت. همچنین میزان درصد موافقت پاسخ‌گویان درباره نتایج فوق در حد قابل قبولی تعیین شد. به نظر می‌رسد جذابیت‌های طبیعی پرهزینه‌تر یا مشابه‌تر گردشگری (همچون قایق‌رانی و غواصی و دره‌ها یا تپه‌های طبیعی) در حال حاضر زمینه جذابیت کمتری را در مقایسه با جذابیت‌های طبیعی خاص (همچون غارها و آبشارها) ایجاد می‌کند.

جدول ۲- درجه اهمیت شاخص‌های پتانسیل طبیعی در مناطق تحقیق

اولویت	درجه اهمیت (۰ تا ۱۰)	انحراف معیار	درصد توافق	شاخص‌های پتانسیل طبیعی
۱	۸/۷۵	۰/۳۹	۸۹/۲۹	وجود مکان‌های طبیعی خاص از جمله غار، آبشارها و... با قابلیت جذب گردشگر (شاخص ۶)
۲	۸/۱۸	۰/۴۹	۸۵/۷۱	وجود منابع طبیعی از جمله جنگل، بیشه‌زار، رودخانه با قابلیت جذب گردشگر (شاخص ۷)
۳	۷/۹۶	۰/۱۹	۹۶/۴۳	وجود چشمه‌های معمولی، آب‌های گرم و درمانی (شاخص ۵)
۴	۷/۶۱	۰/۲۶	۹۲/۸۶	وجود زمینه رصد نجوم، آفتاب درمان نیروگاه‌های بادی و مانند آن

اولویت	درجه اهمیت (۰ تا ۱۰)	انحراف معیار	درصد توافق	شاخص‌های پتانسیل طبیعی
				(شاخص ۸)
۵	۷/۱۴	۰/۳۱	۸۹/۲۹	شرایط ورزش‌ها یا تفریحات زمستانی (پیست اسکی، تیوپ سواری و...) (شاخص ۴)
۶	۶/۸۹	۰/۳۱	۸۹/۲۹	دسترسی به چشم‌اندازهای طبیعی با قابلیت جذب گردشگر (شاخص ۱)
۷	۶/۱۱	۰/۰۰	۱۰۰/۰۰	دسترسی به دره‌ها یا تپه‌های طبیعی که قابلیت جذب گردشگر دارد (شاخص ۲)
۸	۵/۸۹	۰/۲۶	۹۲/۸۶	شرایط ورزش‌ها یا تفریحات تابستانی (قایق سواری، غواصی، شنا، و...) با قابلیت جذب گردشگر (شاخص ۳)

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳

محاسبه شاخص‌های نهایی برای پتانسیل تاریخی

مطابق نتایج جدول ۳، با بررسی میانگین کل شاخص‌ها در هر سه روستا، شاخص ۵ (دسترسی به مکان‌های طبیعی تاریخی از جمله غارها، گورستان‌ها، مقبره‌ها و تپه‌های باستانی و...) در رتبه اول شاخص‌های پتانسیل گردشگری تاریخی قرار داشت. همچنین، مهم‌ترین شاخص‌های مربوط به پتانسیل تاریخی-باستانی در روستاهای کنزق، آتشگاه و ویند کلخوران، به ترتیب مربوط به شاخص‌های ۱ (وجود بافت روستایی تاریخی یا معماری تاریخی با قابلیت جذب گردشگر)، شاخص ۴ (وجود آتشکده‌های تاریخی یا مذهبی با قابلیت جذب گردشگر) و شاخص ۵ (دسترسی به مکان‌های طبیعی تاریخی از جمله غارها، گورستان‌ها، مقبره‌ها و تپه‌های باستانی و...) بدست آمد. همچنین به تفکیک (برای روستاهای کنزق، آتشگاه و ویند کلخوران)، مهم‌ترین شاخص‌های پتانسیل تاریخی به ترتیب شامل "وجود بافت روستایی تاریخی یا معماری تاریخی"، "وجود آتشکده‌های تاریخی یا مذهبی" و "دسترسی به مکان‌های طبیعی تاریخی از جمله غارها، گورستان‌ها، مقبره‌ها و تپه‌های باستانی و..." بود. به نظر می‌رسد با توجه به جذابیت‌های متفاوت گردشگری (همچون بافت و معماری تاریخی و آتشکده‌های تاریخی) که مشابهت‌های کمتری در مناطق مشابه روستایی دارد، پتانسیل بالاتری نسبت به دیگر جذابیت‌های گردشگری در مناطق روستایی ایجاد کرده؛ لذا در قابلیت بالاتری قرار می‌گیرد. این یافته با نتایج کارنیرو و همکاران (Carneiro et al., 2023) مشابه بوده؛ ولی با نتایج صالح‌پور (2019) و بلای (Belay, 2023) همخوانی نداشت.

جدول ۳- شاخص‌های نهایی مربوط به پتانسیل‌های تاریخی گردشگری

روستاها	شاخص ۱	شاخص ۲	شاخص ۳	شاخص ۴	شاخص ۵
کنزق (۵۲ نفر)	۳/۴۵۱	۲/۱۵۴	۲/۱۱۸	۱/۸۹۱	۳/۲۶۱
آتشگاه (۴۵ نفر)	۲/۹۳۷	۲/۸۳۵	۲/۳۵۳	۳/۳۴۸	۳/۰۸۱
ویند کلخوران (۱۵ نفر)	۲/۲۰۲	۱/۶۷۸	۱/۴۶۹	۱/۷۰۰	۲/۵۶۲
میانگین کل	۲/۸۶۳	۲/۵۵۶	۱/۹۸۰	۲/۳۵۷	۲/۹۶۸

مآخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳

محاسبه شاخص‌های نهایی برای پتانسیل طبیعی

بر اساس یافته‌های تحقیق در جدول ۴، با بررسی میانگین کل شاخص‌ها در هر سه روستا، شاخص‌های ۱ (دسترسی به چشم‌اندازهای طبیعی با قابلیت جذب گردشگر) و شاخص ۶ (وجود مکان‌های طبیعی غیرتاریخی خاص از جمله غار، آبشارها و...) که قابلیت جذب گردشگر دارد، در رتبه‌های اول و دوم شاخص‌های پتانسیل گردشگری طبیعی قرار گرفت. همچنین، مهم‌ترین شاخص‌های مربوط به پتانسیل طبیعی در روستاهای کنزق، آتشگاه و ویند کلخوران، به ترتیب مربوط به شاخص‌های ۱ (وجود چشم‌اندازهای طبیعی که قابلیت جذب گردشگر دارد) و شاخص ۶ (وجود مکان‌های طبیعی خاص از جمله غار، آبشارها و...) با قابلیت جذب گردشگر) و مجدد شاخص ۱ (وجود چشم‌اندازهای طبیعی که قابلیت جذب گردشگر) بدست آمد. همچنین به تفکیک (برای روستاهای کنزق، آتشگاه و ویند کلخوران، مهم‌ترین شاخص‌های پتانسیل طبیعی به ترتیب شامل "دسترسی به چشم‌اندازهای طبیعی"، "وجود مکان‌های طبیعی خاص از جمله غار، آبشارها و..." و "دسترسی به چشم‌اندازهای طبیعی" بود. به علت ماهیت کوهستانی استان اردبیل و شهرستان سرعین، به نظر می‌رسد جذابیت‌های خاص و کمیاب‌تر طبیعی (همچون چشم‌اندازهای طبیعی وسیع) که مشابهت‌های کمتری در مناطق مشابه روستایی دارد، پتانسیل طبیعی بالاتری را جهت جذب گردشگران طبیعت در مناطق روستایی ایجاد می‌کند.

جدول ۴- شاخص‌های نهایی مربوط به پتانسیل‌های طبیعی گردشگری

روستاها	شاخص ۱	شاخص ۲	شاخص ۳	شاخص ۴	شاخص ۵	شاخص ۶	شاخص ۷	شاخص ۸
کنزق (۵۲ نفر)	۲/۷۳۱	۲/۲۰۸	۰/۸۳۹	۱/۶۶۲	۱/۲۲۵	۱/۴۱۳	۱/۲۰۱	۲/۱۰۷
آتشگاه (۴۵ نفر)	۲/۳۲۸	۱/۷۵۱	۱/۶۷۶	۱/۴۷۶	۲/۹۲۰	۳/۵۱۹	۱/۹۲۷	۱/۳۱۹
ویند کلخوران (۱۵ نفر)	۲/۷۱۱	۲/۶۰۶	۱/۱۰۰	۱/۸۵۷	۲/۲۳۰	۲/۶۸۳	۱/۳۶۳	۱/۰۱۴
میانگین کل	۲/۵۹۰	۲/۱۸۸	۱/۲۰۵	۱/۹۹۸	۲/۱۲۵	۲/۵۳۹	۱/۴۹۷	۱/۴۸۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳

محاسبه شاخص ترکیبی (CI) و مقایسه روستاها

مطابق جدول ۵، از لحاظ میزان وجود پتانسیل تاریخی بر اساس مقادیر شاخص ترکیبی و در مجموع کل مقادیر نیز، روستاهای آتشگاه، کنزق و ویند کلخوران، به ترتیب در رتبه‌های اول، دوم و سوم قرار گرفتند. اما، از لحاظ میزان وجود پتانسیل طبیعی، روستاهای آتشگاه، ویند کلخوران و کنزق به ترتیب در رتبه‌های اول، دوم و سوم قرار داشتند. لذا، روستای آتشگاه هم از لحاظ میزان شاخص ترکیبی و هم مجموع کل مقادیر، دارای بالاترین میزان هر دو پتانسیل گردشگری (تاریخی و طبیعی) در مقایسه با دو روستای دیگر بود. برای جذب و اجرای پروژه‌های گردشگری، وجود هر دو قابلیت بالا در پتانسیل‌های تاریخی و طبیعی، موقعیت مطلوبی را برای این روستا نسبت به دو روستای دیگر فراهم می‌کند.

جدول ۵- مقایسه و رتبه‌بندی پتانسیل‌های گردشگری (تاریخی و طبیعی) در روستاهای هدف

روستاها	پتانسیل تاریخی	پتانسیل طبیعی	مجموع پتانسیل‌ها	رتبه نهایی روستاها
کنزق	شاخص ترکیبی	۱۳/۸۷۶	۱۱/۱۴۲	دوم
	وزن پتانسیل	۰/۹۱۱	۰/۷۸۹	
	مقدار نهایی	۱۲/۶۳۷	۸/۷۹۰	
آتشگاه	شاخص ترکیبی	۱۴/۶۸۷	۱۸/۰۸۹	اول
	وزن پتانسیل	۰/۹۱۱	۰/۷۸۹	
	مقدار نهایی	۱۳/۳۷۶	۱۴/۲۷۰	
ویند کلخوران	شاخص ترکیبی	۹/۶۱۱	۱۳/۳۳۳	سوم
	وزن پتانسیل	۰/۹۱۱	۰/۷۸۹	
	مقدار نهایی	۸/۷۵۳	۱۰/۵۱۹	

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳

فرضیه‌های تحقیق

۱- میان روستاهای کنزق، آتشگاه و ویند کلخوران از لحاظ پتانسیل‌های تاریخی گردشگری، تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

با توجه به نتایج معنی‌داری آزمون کلموگروف اسمیرنوف (Sig. (2-tailed): 0.017; Kolmogorov-Smirnov Z: 1.542)، نرمال بودن داده‌ها برای انجام آزمون‌های پارامتری تأیید نشد. لذا، بر اساس نتایج جدول ۶، بین روستاهای هدف و میزان پتانسیل‌های تاریخی آنان تفاوت معنی‌داری در سطح ۱ درصد وجود داشت. به عبارتی روستای آتشگاه در مقایسه با روستاهای کنزق و ویند کلخوران از لحاظ پتانسیل‌های تاریخی در سطح بالاتری قرار داشته؛ لذا فرضیه اول تحقیق تأیید شد. این یافته، با نتایج کدیر و چو (Kadir & Chew, 2024) و لی و همکاران (Li et al., 2024) همخوانی نداشت؛ اما با نتایج کارنیرو و همکاران (Carneiro et al., 2023) همخوانی داشت.

جدول ۶- مقایسه میانگین میزان پتانسیل‌های تاریخی در روستاهای هدف

متغیر مستقل	متغیر گروه‌بندی	گروه‌ها	میانگین رتبه‌ای	آماره کروسکال والیس	Sig.
پتانسیل تاریخی	روستاهای هدف	کنزق	۵۸/۴۱	۲۴/۹۰۹**	۰/۰۰۰
		آتشگاه	۶۶/۷۲		
		ویند کلخوران	۱۹/۲۰		

** معنی‌داری در سطح ۱ درصد مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳

۲- بین روستاهای کنزق، آتشگاه و کلخوران ویند از لحاظ پتانسیل‌های طبیعی گردشگری، تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

آزمون کلموگروف اسمیرنوف (Sig. (2-tailed): 0.000; Kolmogorov-Smirnov Z: 2.060)، نرمال بودن داده‌ها برای استفاده آزمون‌های پارامتری را تأیید نکرد. لذا مطابق نتایج جدول ۷، بین روستاهای هدف و میزان پتانسیل‌های طبیعی آنان تفاوت معنی‌داری در سطح ۱ درصد وجود داشت. به عبارتی روستای آتشگاه در مقایسه با روستاهای کنزق و ویند کلخوران از لحاظ پتانسیل‌های طبیعی در سطح بالاتری قرار دارد. بنابراین فرضیه دوم تحقیق تأیید شد. این یافته نیز، با نتایج کدیر و چو (Kadir & Chew, 2024) و لی و همکاران (Li et al., 2024) همخوانی نداشت.

جدول ۷- مقایسه میانگین میزان پتانسیل‌های طبیعی در روستاهای هدف

متغیر مستقل	متغیر گروه‌بندی	گروه‌ها	میانگین رتبه‌ای	آماره کروسکال والیس	Sig.
پتانسیل‌های طبیعی	روستاهای هدف	کنزق	۳۷/۹۸	۳۳/۲۸۹**	۰/۰۰۰
		آتشگاه	۷۹/۷۷		
		کلخوران ویند	۷۰/۱۴		

** معنی‌داری در سطح ۱ درصد مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

این مطالعه، دو هدف مهم شناسایی، رتبه‌بندی و مقایسه مجموع پتانسیل‌های گردشگری (تاریخی و طبیعی) و همچنین، مقایسه جداگانه پتانسیل‌های طبیعی و تاریخی در روستاهای کنزق، ویند کلخوران و آتشگاه را دنبال می‌کرد. در راستای هدف اول، نتایج روش دلفی نشان داد که برای پتانسیل تاریخی در نهایت پنج شاخص اصلی و برای پتانسیل طبیعی، هشت شاخص اصلی شناسایی شد. از دیدگاه کارشناسان، برای پتانسیل‌های تاریخی و طبیعی گردشگری، به ترتیب شاخص "وجود آتشکده‌های تاریخی یا مذهبی" و شاخص "وجود مکان‌های طبیعی خاص از جمله غار، آبشارها و..." بیشترین قابلیت جذب گردشگر را داشتند. به نظر می‌رسد، وجود آتشکده‌های تاریخی یا مذهبی در مناطق هدف و مکان‌هایی همچون غار و آبشار نسبت به دیگر پتانسیل‌های تاریخی در شهرستان سرعین، منحصر به فردتر و با سابقه تاریخی بیشتر بوده و لذا، نهایتاً قابلیت جذب گردشگر بیشتری را فراهم می‌سازد. لذا پیشنهاد می‌شود، جهت برجسته‌سازی و تبلیغ پروژه‌های گردشگری بر اساس پتانسیل‌های بدست آمده، بایستی مکان‌ها یا قابلیت‌های متفاوت و خاصی همچون آتشکده، آبشار یا غارها بیشتر در اولویت قرار بگیرد تا امکان جذب گردشگر نسبت به دیگر قابلیت‌های گردشگری افزایش یابد.

بر اساس نتایج شاخص ترکیبی، شاخص "دسترسی به مکان‌های طبیعی تاریخی از جمله غارها، گورستان‌ها، مقبره‌ها و تپه‌های باستانی و..." و "دسترسی به چشم‌اندازهای طبیعی" به ترتیب، در رتبه‌های اول شاخص‌های پتانسیل گردشگری تاریخی و طبیعی قرار داشتند. لذا پیشنهاد می‌شود مطابق نتایج این تحقیق، یک برنامه‌ریزی هدفمند گردشگری روستایی در مناطق هدف با حمایت نهادهای برنامه‌ریزی توسعه روستایی و گردشگری در منطقه تدوین گردد. بدین گونه که ابتدا، به شناسایی دقیق و مکان‌یابی مناسب و اقتصادی گردشگری برای مکان‌های تاریخی و چشم‌اندازهای طبیعی در روستاهای هدف پرداخته شود. سپس، با الهام از پروژه‌های مشابه گردشگری در روستاهای منتخب گردشگری روستایی در شهرستان سرعین (همچون روستای ویلادره)، یک پیش‌پروژه اولیه گردشگری روستایی در مناطق هدف تدوین شود. در گام سوم، در صورت موفقیت اولیه و مطلوبیت بدست آمده، توسعه پروژه گردشگری در ابعاد گوناگون تاریخی و طبیعی (بر اساس شاخص‌های موفقیت در پیش‌پروژه اولیه) اقدام شود. بدیهی است ایجاد و بهبود مسیرهای قابل تردد و افزایش قابلیت دسترسی پذیری مکان‌های موردنظر برای گردشگران در تسریع شناخت و توسعه یک سایت گردشگری روستایی، یک راهبرد مهم تلقی می‌شود.

دیگر نتایج شاخص ترکیبی و آزمون‌های مقایسه میانگین، نتایج نشان داد که از لحاظ وجود پتانسیل تاریخی، روستاهای آتشگاه، کنزق و ویند کلخوران با هم تفاوت معنی‌داری داشته و به ترتیب در رتبه‌های اول تا سوم قرار گرفتند. اما، از لحاظ وجود پتانسیل طبیعی، روستاهای آتشگاه، ویند کلخوران و کنزق به ترتیب در رتبه‌های اول تا سوم قرار داشتند. لذا، روستای آتشگاه، دارای بالاترین میزان هر دو پتانسیل گردشگری (تاریخی و طبیعی) در مقایسه با دو روستای دیگر تعیین شد. این یافته بر مناسب‌تر و بهینه‌تر بودن این روستا برای پیاده‌سازی و جذب پروژه‌های گردشگری

طبیعی و تاریخی تأکید دارد. از آنجا که در این روستا، مهم‌ترین شاخص پتانسیل تاریخی مربوط به وجود آتشکده‌های تاریخی یا مذهبی بود؛ لذا، فراخوان برای جذب پروژه‌های گردشگری تاریخی و طبیعی با حمایت مالی و تسهیلاتی و با محور تکمیل شرایط بهره‌برداری گردشگری از آتشکده‌های تاریخی یا مذهبی روستا، گامی اثرگذار در راستای ارتقای گردشگری روستایی در شهرستان سرعین خواهد بود. بدیهی است در عمل، پروژه‌های گردشگری شهرستان سرعین منحصرأً به برخی قابلیت‌های طبیعی از جمله چشمه‌های آب گرم خلاصه شده است و پتانسیل‌های تاریخی به حاشیه رفته است؛ در این راستا پیشنهاد می‌شود در قالب یک برنامه تبلیغاتی هدفمند و جامع به جذب سرمایه‌های گردشگری تاریخی پرداخته شود. همچنین، با هدف معرفی و شناساندن هر چه بیشتر قابلیت‌های تاریخی روستاهای هدف (در وبسایت‌ها و کانال‌های مجازی گردشگری)، از تبلیغات کاغذی و بروشورهای معرفی پتانسیل‌های تاریخی روستاها در مکان‌های تجمع غالب گردشگران (به ویژه چشمه‌ها و استخرهای آب گرم سرعین) استفاده شود تا امکان حضور گردشگران تاریخی بیشتر در روستاهای هدف فراهم شود. این رویه اگر ادامه‌دار شود در نهایت موجب جلب سرمایه‌های راکد گردشگری، به سمت تقویت هر چه بیشتر قابلیت‌های بازدید گردشگری از مناطق تاریخی در روستاهای هدف خواهد شد. نهایتاً جلب مشارکت نهادهای گوناگون و کارآفرینان جهت بهبود مسیرهای ارتباطی، بهبود شرایط حمل و نقل به مناطق روستایی هدف، ایجاد تسهیلات و اقدامات کمکی برای رفت و آمد راحت‌تر گردشگران به قسمت‌های دارای پتانسیل گردشگری در روستاهای هدف (همچون پله‌سازی و مسیرهای رفت و آمد به نقاط با دسترسی کم در مناطق هدف) می‌تواند نقش مؤثری در بهبود پتانسیل‌های گردشگری فراهم سازد.

منابع و مأخذ:

۱. ابراهیم پور، ح.، نعمتی، و.، نظافت تکلّه، ب. ۱۴۰۱. بررسی توانمندی‌های ژئوتوریستی استان اردبیل با استفاده از مدل کوبالیکوا و مدل فیولت (مطالعه موردی: نیر، نمین، سرعین). فصلنامه جغرافیا و روابط انسانی، ۵ (۳): ۱۴۴-۱۶۱.
۲. بخشی‌نژاد، م. ۱۳۹۹. تبیین ظرفیت‌های گردشگری برای توسعه مناطق روستایی استان چهارمحال و بختیاری. برنامه‌ریزی فضایی، ۱۰ (۴): ۱-۲۳.
۳. حسینی ملک، ع.، درگاهی، م.، امیری، م. ۱۳۹۵. گردشگری روستایی و توسعه پایدار (با تأکید بر روستای سیمین (برو شهرستان همدان). فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم‌انداز زاگرس، ۴ (۱۳): ۱۶۳-۱۸۴.
۴. زرافشانی، ک.، شریفی، ل.، گراوندی، ش.، قبادی، پ. ۱۳۹۷. بررسی اثرات توسعه گردشگر در ارتقاء شاخص‌های اقتصادی- اجتماعی نواحی روستایی (مورد: منطقه گردشگری ریجاب در استان کرمانشاه). فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۳: ۱۱۹-۱۳۴.
۵. سوختانلو، م.، خوشنودی‌فر، ز. ۱۴۰۲. تحلیل ادراک از خطر سلامتی آفت‌کش‌های شیمیایی و استفاده از تجهیزات حفاظت فردی، میان کشاورزان ذرت‌کار استان اردبیل. تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، ۵۴ (۱): ۱۴۹-۱۶۴.
۶. صالح‌پور، ط. ۱۳۹۸. شناسایی ظرفیت‌های توسعه گردشگری روستایی شهرستان کلبر (مطالعه موردی: مناطق روستایی بخش آبش احمد). پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه علوم جغرافیایی دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز.
۷. عباس‌آباد عربی، م. ۱۳۹۹. تعیین مؤلفه‌های توسعه اقتصادی گردشگری ایران با تأکید بر تغییرات اقلیمی. اقتصاد محیط زیست و منابع طبیعی، ۳ (۷): ۹۴-۷۳.
۸. عزیزاده، ر.، ایزدی، ح.، آراسته، م. ۱۴۰۰. رتبه‌بندی ظرفیت گردشگری طبیعت‌محور در مناطق کوهستانی (نمونه موردی: منطقه شرقی استان لرستان). آمایش فضا و ژئوماتیک، ۲۵ (۱): ۱۱۷-۱۴۲.
۹. فضیله‌خانی، ف.، خسروی مهر، ح.، طورانی، ع. ۱۳۹۳. سنجش پتانسیل‌های گردشگری روستایی با رویکرد رفع چالش‌های اقتصادی (مطالعه موردی: دهستان قلعه‌قافه، شهرستان مینودشت). پژوهش‌های روستائی، ۵ (۱): ۱۹۱-۲۱۲.
۱۰. کمانداری، م.، چارراه، م.، قربانپور، ح. ۱۳۹۹. پتانسیل‌ها، اکوتوریسم استان کرمان زمینه برای توسعه گردشگری آینده. جغرافیا و رابط انسانی، ۳ (۲): ۲۷-۳۹.
۱۱. مظفری، ز.، قاسمی، م.، بوزرجمهری، خ.، خوارزمی، ا. ۱۴۰۱. قابلیت‌سنجی جاذبه‌های گردشگری در نواحی روستایی شهرستان نیشابور. برنامه‌ریزی توسعه کالبدی، ۹ (۳): ۹۷-۱۲۲.
۱۲. معدنی، ج.، تقوی زیروانی، ا. ۱۴۰۱. اولویت‌بندی پیشران‌های کلیدی و مؤثر گردشگری روستایی در بهبود معیشت خانوارهای روستایی (مورد: روستاهای پیرامون شهر سرعین). اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۱۱ (۴۰): ۲۳۳-۲۴۹.

۱۳. میرلطفی، م.، حیدری مکرر، ح.، شهرکی خمر، ز. ۱۳۹۹. شناسایی و اولویت‌بندی پتانسیل‌های گردشگری روستایی مناطق خشک (مطالعه‌ی موردی: روستاهای شهرستان زهک). مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۱۱ (۴۰): ۳۸-۲۱.

14. Belay. H. 2023. Tourism Potential and Its Development Challenges: In the Case of Womberma Woreda. *Research on Humanities and Social Sciences*, 13 (5): 1-16.
15. Carneiro, M. J., Lima, J., Silva, L. 2015. Landscape and the rural tourism experience: Identifying key elements, addressing potential, and implications for the future. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(8-9): 1217-1235.
16. Ezeuduji, I. O., Mgabhi, N. Z. 2023. Potential for Rural Tourism Development around Hluhluwe iMfolozi Park, South Africa: A Local Community Perspective. *African Journal of Development Studies*, 13(1): 89-113.
17. Giddy, J. K., Kelso, C. 2025. The changing nature of domestic nature-based tourists in South Africa. *Rural Society*, 2: 1-17.
18. Juma, L.O., Khademi-Vidra, A. 2019. Community, Based Yourism and sustainable development of Runal Region in Kenya; Pewceptions of the citizenny. *Sustainability*, 11 (17): 4733.
19. Kadir, I.A., Chew, L.N. (2024). Assessing tourism potential for rural tourism development: Promoting SDGs and economic opportunities to the B40 community, a mixed method approach. *Smart Tourism*, 5 (1): 2477.
20. Kniss, A.R., Coburn, C.W. 2015. Quantitative evaluation of the environmental impact quotient EIQ for comparing herbicides. *PLoS One*, 106: e0131200.
21. Kovshun, N., Kliuchnyk, A., Tymchuk, S., Orlenko, O., Soloviova, O., Horiunova. K. 2023. Rural tourism potential in the development of the agriculture-industrial complex. *E3S Web of Conferences*. 408: 01026.
22. Li, Q., Wang, X., Chen, Z., Arif, M. 2024. Assessing the conjunction of environmental sustainability and tourism development along Chinese waterways. *Ecological Indicators*, 166: 112281.
23. Liu, Y.L., Chiang, J.T., Ko, P. 2023. The benefits of tourism for rural community development. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10 (137): 1-12.
24. López-Molina, D., Pulido-Fernández, J. I. 2023. Proposal to measure tourism development within a destination and segment its different territories. *Heliyon*, 9(10): e20496.

25. Okech, R., Haghiri, M., Govge, B.P. 2015. Rural tourism as a Sustainable development alternative: An analysis with special referenc to Luanda Kenya kenya. *Culture Revista de culture turismo*, 6(3): 36-54.
26. Sookhtanlou, M., Allahyari, M.S. 2021. Farmers' health risk and the use of personal protective equipment (PPE) during pesticide application. *Environmental Science and Pollution Research*, 28: 28168–28178.
27. Sookhtanlou, M., Khoshnodifar, Z. 2023. Analyzing the perception of the health risk of chemical pesticides and the use of personal protective equipment among corn farmers in Ardabil province. *Economic research and agricultural development of Iran*. 54 (1): 149-164.
28. Yin, J., Feng, J., Jia, M. 2024. Research on rural tourism environment perception based on grounded theory (A case study of Beishan Village, Zhuhai County, Guangdong Province, China). *Heliyon*, 10 (11): e32373.
29. Zhang, X., Peng, B., Zhou, L., Lu, C., Wang, Y., Liu, R., Xiang, H. 2024. Tourism development potential and obstacle factors of cultural heritage: Evidence from traditional music in Xiangxi. *Journal of Geographical Sciences*, 34: 309–328.

